

6.3 Training for physicians of the system of postgraduate education

Досягнення сучасної науки ставлять перед вищою медичною освітою цілу низку проблем, серед яких є збільшення кількості інформації, якою повинен оволодіти майбутній спеціаліст. Без підвищення рівня фундаментальної підготовки на теперішній час неможливо досягти головної мети перебудови освіти – суттєвого покращання якості підготовки фахівців. Рівень викладання навчального матеріалу має забезпечити опанування студентами та лікарями на етапі безперервного професійного розвитку великого за обсягом інформації матеріалу за одиницю часу та її використання в процесі як навчання, так і в подальшій практичній діяльності.

Основна мета реформування системи післядипломної освіти лікарів, без сумніву, є постійне піднесення якості її надання [276-278]. Серед шести положень Болонської декларації, які спрямовані на реформування національних систем вищої освіти, провідна роль відводиться оцінюванню якості. Однією із найважливіших проблем в організації післядипломного навчання лікарів є вибір методики проведення практичного заняття. На наш погляд, однією із оптимальних форм проведення практичного заняття на післядипломному етапі підготовки лікарів є клінічний розбір хворих.

Важливою ланкою правильної організації даного виду навчання є вибір форми проведення занять. Технічний прогрес, зорієнтованість на споживача освітніх послуг, вносять корективи в форми проведення практичних занять [276,278]. Ще зовсім недавно практичне заняття у “класичному” варіанті проходило як демонстрація заздалегідь підготовленого хворого із обов’язковим викладенням даних про пацієнта та захворювання. Перевагами такої форми заняття є те, що лікарі самостійно готуються до заняття, опановують літературу із проблеми, адже викладач може у будь-який момент залучити слухача до розбору пацієнта [278]. Наразі, у зв’язку з розвитком уявлень про біоетичні і юридичні норми стосунків “лікар – хворий”, не завжди хворий, особливо той, що має рідкісну патологію чи представляє інтерес у проведенні

диференційної діагностики, дає згоду на огляд широким загалом лікарів-слухачів. Для часткового вирішення означеної проблеми почали створювати моделі “віртуального хворого”, але зрозуміло, що “віртуально” не можна пропальпувати консистенцію лімфатичних вузлів, щитоподібної залози, як не можна і відчувати “голосове тремтіння”, здійснити перкусію легені, серця, визначити розлади чутливості, провести пальпацію органів черевної порожнини тощо. Впровадження дистанційних форм навчання та телемедицини в педагогічний процес дає можливість досвідченому викладачу разом із групою слухачів проводити “дистанційні” консультації і здійснювати клінічний розбір. На наш погляд, остання форма проведення клінічного розбору є прийнятною для групи слухачів, які мають певний досвід самостійної практики, і може себе не виправдати при роботі з лікарями-інтернами.

Іншою формою проведення практичних занять із лікарями є клінічний розбір-дискусія. Даний розбір полягає у попередній підготовці хворого за темою занять та самопідготовці лікарів. Після доповіді куратора хворого (із числа лікарів-слухачів циклу) і уточнень з боку решти слухачів неясних моментів стосовно пацієнта, заняття переміщується в площину дискусії, яку проводять слухачі циклу (вже без присутності хворого), а викладач лише направляє дискусію, коригує та доповнює інформацію. Дана форма навчання є корисною для всіх категорій слухачів, але особливо – для інтернів.

Прийнятною формою проведення практичних занять є клінічний розбір-експромт. Його проводять при звичайному обході хворих у базовому відділенні кафедри. Після огляду хворого, в навчальній кімнаті проводять обговорення правильності встановлення діагнозу, достатності обстеження, призначень, визначаються помилки (якщо останні мають місце), розроблюються схеми їх усунення. Відносним недоліком такої форми занять є те, що слухачі циклу спеціально не готуються до клінічного розбору, а тому обсяг засвоєної ними інформації, як правило, менший. Очевидно, що дана форма проведення клінічного розбору є прийнятною для слухачів передатестаційних циклів та

тематичного вдосконалення, а менш прийнятною для інтернів і лікарів циклів спеціалізації.

Звісно, що важливим моментом у проведенні такої форми практичних занять як клінічний розбір, є рівень загальної підготовки та педагогічного досвіду викладача [279,280]. Безперечно, що вимоги до рівня викладацької майстерності при проведенні практичних занять на різних етапах післядипломної підготовки лікарів мають бути різними. Так, у молодих викладачів можуть виникати проблеми при проведенні розбору-експромту, коли слухачами є викладачі першої і вищої категорії. Цілком очевидно, що при формуванні плану занять завідувач кафедри має скеровувати педагогічний потенціал таким чином, щоб саме більш досвідчені викладачі-діагности проводили клінічні розбори. Оцінити лікарський досвід слухачів є можливість під час вступної конференції, яку проводять в день заїзду на цикл удосконалення.

Таким чином, практичне заняття у вигляді клінічного розбору є однією із форм навчання, яке має непересічне значення для практичної підготовки лікарів. Рекомендуємо диференційовано до контингенту слухачів застосовувати всі три форми занять. Віддавати перевагу треба тій формі проведення клінічного розбору, яка дасть максимальну віддачу – засвоєння навичок роботи із хворим, стимулює до самостійного доопрацювання проблеми в позанавчальний час.

Звісно, що при підготовці до практичних занять слухачів курсів підвищення кваліфікації мають використовувати конспекти лекцій і нотатки із проведених семінарських занять [281]. Чільне місце у теоретичній підготовці спеціалістів, як на додипломному так і післядипломному етапі, посідає лекція. Нові тенденції, що намітились в реформуванні системи додипломної і післядипломної підготовки, обумовлюють необхідність впровадження в навчальний процес нових форм і методів навчання, які мають сприяти його інтенсифікації, стимулювати розумову діяльність студентів і слухачів установ післядипломного навчання. Сучасна лекція покликана озброїти слухачів знаннями методологічних основ даної дисципліни, ознайомити їх з основними етапами становлення і розвитку теоретичних концепцій, і, нарешті, тільки на лекції студент чи слухач

може сформулювати чітке уявлення про сучасний стан тієї чи іншої проблеми. З огляду на надзвичайно високий темп розвитку сучасної науки, ні один із самих сучасних підручників, посібників чи монографія аналогічного завдання вирішити не зможуть. Не зможуть замінити лекцію навіть найкращим методологічним чином організовані семінарські чи практичні заняття.

Однією із основних форм організації систематичних навчальних занять при викладанні як клінічних, так і теоретичних дисциплін у закладах вищої освіти (ЗВО) є лекція, як носій необхідної інформації з того чи іншого розділу відповідної дисципліни. Крім того, лекція є незамінною для систематизації та структурування всього обсягу знань, отриманих слухачами з кожної конкретної навчальної дисципліни. Згідно Вікіпедії (вільна енциклопедія) дано наступне визначення лекції: «лекція – це основна форма проведення навчальних занять, призначених для подальшого засвоєння теоретичного матеріалу».

Залежно від мети та форми або методів викладу навчального матеріалу лекції поділяються на вступні, навчальні, інформаційні, оглядові, проблемні, відкриті, підсумкові, комплексні, клінічні тощо.

Основною дидактичною метою лекції є забезпечення орієнтовної основи для засвоєння слухачами навчального матеріалу. Доцільно відмітити, що наявність певної частини самостійної роботи слухачів на сьогодні є вимогою до організації навчального процесу у вищій школі.

Кожна лекція виконує ряд функцій: інформаційну, стимулюючу, виховну, розвиваючу, методологічну, пояснювальну та сприяє активізації процесу мислення і уваги слухачів; створює умови для самостійного вивчення навчального матеріалу за підручниками, посібниками, керівництвами; формує мотивацію для роботи в пошукових мережах INTERNET.

Лекція повинна мати відповідну структуру і містити такі елементи як: вступ, у якому формулюється мотивація навчання, мета лекції та основні питання даної теми; виклад основного матеріалу; висновки, які надають можливість систематизувати навчальний матеріал і виділити основну ідею; відповіді на

запитання слухачів та рекомендації щодо поглиблення самостійного вивчення теми.

Вузловими критеріями оцінки лекції є: зміст, методика, керівництво роботою слухачів, лекторські дані та результативність лекції.

На ефективність лекції позитивно впливають і деякі чинники довкілля (оптимальне освітлення, відсутність сторонніх звуків, чисте повітря аудиторії, зручні робочі місця, добра акустика, естетичне оформлення аудиторії тощо) та мистецтво лектора (відмінне знання предмету, бажання бути добрим лектором, культура мови, вміння логічно викладати свої думки, наполеглива праця з підготовки кожної лекції, практика і тренування, зовнішній вигляд, вміння налагодити контакт з аудиторією, педагогічний такт тощо).

При підготовці до лекції лектору необхідно чітко визначити цілі і задачі лекції, дати назву у відповідності з навчальним планом і програмою предмета чи курсу, скласти план лекції, а потім конспект з вказівкою переліку літератури і необхідних цифрових даних, підготувати відповідні ілюстративні матеріали тощо.

При читанні лекції викладач зобов'язаний дотримуватись зовнішнього і внутрішнього регламенту занять (початок, кінець, розділи лекції), чіткої структури та виконання плану лекції, доступності та пояснення нових термінів і понять, виділення головних думок і висновків, підведення підсумків в кінці окремих питань та по всій лекції, використовувати технічні засоби навчання тощо. До читання кожного виду лекції необхідно підходити індивідуально, з творчою наснагою, оскільки лекції суттєво відрізняються між собою за метою, змістом та інформацією.

Наприклад, *вступна лекція* знайомить слухачів з метою циклу (курсу), його місцем у системі навчальних дисциплін. Вступна лекція висуває та обґрунтовує основні методологічні позиції курсу, визначає предмет і методи дисципліни, що вивчається. Дуже важливим для вступної лекції є зв'язок теоретичного матеріалу з практичними аспектами роботи спеціаліста. Під час вступної лекції викладач має можливість охарактеризувати підручник та навчальний посібник, які

пропонуються для опрацювання; ознайомити слухачів з обов'язковою (рекомендованою) літературою. Таким чином, дана лекція орієнтує студентів і слухачів на подальшу самостійну роботу та знайомить з методикою засвоєння циклу.

Тематична лекція – найбільш поширений вид лекції для вищої школи, у якій всебічно розкривається те чи інше питання, висвітлюються головні аспекти наукової проблеми, взаємозв'язок між різними розділами та темами курсу.

Оглядова лекція - передбачає систематичне узагальнення та аналіз головних проблем курсу. Як правило, аналіз має бути пов'язаний з практичною роботою слухачів. Таку лекцію рекомендується проводити у кінці вивчення декількох тем, оскільки вона є узагальнюючою. Але оглядова лекція може передбачати також загальне ознайомлення з навчальним матеріалом, який не планується для більш детального вивчення. Крім того, такі лекції дуже важливі для активізації самостійної роботи слухачів з метою опанування певних тем.

Квінтесенцією курсу є *оглядово-повторювальна* лекція, яка читається у кінці курсу та відображає всі положення, які складають науково-понятійну основу курсу.

Інформаційна лекція - надає головну інформацію з теми відповідно до навчального плану та програми.

Підсумкова (або заключна) лекція – завершує лекційний курс, систематизує одержані знання, підводить підсумки прочитаного курсу.

Слід зазначити, що у ВМНЗ післядипломної освіти крім вищенаведеної класифікації можуть використовуватись і інші види лекцій, які поділяють залежно від методів викладання навчального матеріалу.

Монолекція – є начитуванням навчального матеріалу.

Проблемна лекція – найбільш складний вид лекції, який вимагає від викладача глибокого володіння матеріалом, вміння створити проблемну ситуацію. При цьому теоретичний матеріал подається у вигляді проблемної задачі, що має певні протиріччя, які викриваються і розв'язуються разом зі слухачами.

Лекція-візуалізація. Така лекція є носієм усної інформації, перетвореної у візуальну форму. Можуть бути використані такі форми наочності, як: символічні (таблиці, схеми), образотворчі (фото, малюнки, слайди), натуральні (реактиви, препарати, апаратура і ін.). Загалом читання даної лекції – це розгорнутий коментар підготовлених візуальних матеріалів.

Клінічна лекція. Особливістю даного різновиду лекцій є її структура. Проведення її потребує певної організації як навчального, так і лікувального процесу. Асистент лектора напередодні вивчає історії хвороб пацієнтів у базовому відділенні, вибирає, на його погляд, історію із класичним перебігом хвороби і готує коротку презентацію з даного клінічного випадку. Із згоди пацієнта можлива його демонстрація під час доповіді. Звертають увагу на патогномонічні прояви хвороби, за участю лектора проводять огляд хворого, акцентуючи увагу на певних симптомах. Аналізують дані лабораторних, інструментальних і спеціальних досліджень. Завершують презентацію формулюванням діагнозу згідно сучасної класифікації захворювання. Дана частина лекції не має перевищувати 15 хвилин. Далі лектор переходить до викладення етіології, патогенезу, клініки, класифікації, діагностики та лікування захворювання. Звертають особливу увагу на особливі клінічні варіанти його перебігу. Під час проведення клінічної лекції можливе інтерактивне опитування слухачів.

Майстер-клас – уроком це назвати примітивно. Після такого майстер-класу ти сам можеш виконувати те чи інше.

Лекція – прес-конференція також достатньо складний вид лекції, що потребує від викладача високого професійного рівня, вміння швидко аналізувати та узагальнювати дані, які надходять. Під час такої лекції викладач називає її тему та просить слухачів надати письмові запитання з теми. Викладач впродовж 3 – 5 хвилин отримує питання стосовно змісту та починає лекцію. При цьому лекція не повинна виглядати як відповіді на запитання, а бути повноцінним текстом, в процесі викладання якого даються відповіді на запитання, що

надійшли. Така лекція цікава тим, що вона надає можливість отримати зріз знань слухачів.

Необхідно, щоб слухачі були залучені до дискусії, задавали питання, наводили випадки із практичної діяльності, висловлювали власну думку. Важливою частиною лекції є відповіді на запитання слухачів.

Як правило, на цей елемент лекції відводиться мало часу, але нерідко питання після прочитаної лекції перетворюються в окремий вид роботи лектора. Виходячи з цього виділяють наступні активні форми лекцій:

Лекція-брифінг – складається з двох частин: короткого повідомлення лектора (до 20 хвилин) і відповідей на запитання слухачів (до 60 хвилин). Дуже важливим є зміст та форма повідомлення, тому викладач повинен ретельно підготуватись до нього. Принципова методична структура лекції-брифінгу: повідомлення лектора → запитання слухачів → відповіді лектора.

Лекція-бесіда будується по-іншому. Якщо лекція-брифінг не передбачає виступів слухачів, а тільки запитання, то при цьому виді лекції допускаються виступи слухачів, викладення їх позиції, обмін досвідом т. ін. Таким чином, методична специфіка лекції-бесіди в тому, що викладач надає певну інформацію, ставить питання слухачам, щоб почути їх висловлювання, направляє діалог у потрібне русло.

Цікавим видом лекції є *лекція-диспут*. Вона також має короткий вступ на початку, а потім перетворюється у полемічну бесіду. Функції лектора передбачають організацію лекції таким чином, щоб виникали зіткнення думок, аналіз проблем, які розглядаються. Методична особливість лекції такого типу полягає в тому, що викладач повинен не тільки вміти вести бесіду, відповідати на запитання, але й мати навички організації диспуту та керування ним.

Існує ще один вид лекції – *лекція-анкета*. Викладач складає анкету – опитувач з 20 – 25 питань за темою лекції. На початку лекції, отримавши анкету, слухачі під керівництвом лектора видаляють ті питання, які не викликають складностей. Питання, що залишились, вибудовують за ступенем складності, актуальності, тематикою, і таким чином складають план лекції. З методичної

точки зору така лекція досить складна як на етапі підготовки, так і на етапі проведення. Від лектора вимагаються значні зусилля при складанні анкет, ерудованість, вміння аналітично мислити.

Практикується також *бінарна лекція* чи *лекція-дует*. Вона читається одночасно двома викладачами. Важливою умовою успішного проведення такої лекції є розподіл навчального матеріалу та попередня підготовка лекторів. Крім того, від викладачів вимагається вміння співпрацювати та імпровізувати. Не менш важливим є також глибока професійна підготовка викладачів.

В лекційній практиці також описується ситуація під назвою «круглий стіл». В цьому випадку два або більше лектори розглядають одну загальну тему в одній аудиторії. Викладачі повинні і вести бесіду зі слухачами, і відповідати на їх питання. Вважається, що такий вид лекції максимально демократизує взаємовідносини лекторів та слухачів при обговоренні будь-якої проблеми.

У ВЗО читаються також *лекційні спецкурси*. Як правило, вони виходять за рамки навчальної програми, поглиблюють знання, отримані під час засвоєння програми. Завдяки лекційному спецкурсу слухачі знайомляться з певною науковою тематикою, науково-дослідною роботою кафедри тощо.

У структурі всіх лекцій, що присвячені певній дисципліні чи вивченню певного курсу, для забезпечення підвищення якості навчального процесу, переважати мають лекції проблемного характеру, комплексні лекції. Сучасна лекція має бути добре ілюстрованою, вона не повинна мати описовий характер. Для більшої інформативності мають використовуватися слайди, навчальні фільми, відеотехніка, а клінічні лекції мають ілюструватися тематичними розборами. Однак широке впровадження та використання технічних засобів навчання у навчальний процес не повинно замінювати живе слово педагога, применшувати значення особистості викладача-лектора. Сучасна підготовка висококваліфікованих спеціалістів передбачає оволодіння ними фундаментальними теоретичними знаннями, а також практичними вміннями та навичками. Професіоналізм викладача ВЗО, без сумніву, включає володіння предметом викладання та уміннями і навичками, що базуються на практичному

досвіді. Саме професіоналізм лектора, як фахівця і як педагога, є запорукою забезпечення підготовки висококваліфікованого та всебічно освіченого спеціаліста. Звичайно, з впровадженням дистанційного навчання, суттєво зміниться методологія проведення занять із слухачами, але живе слово лектора завжди буде залишатися запорукою розвитку професійного та наукового мислення у слухачів.

У навчальні плани додипломного і післядипломного навчання входить певна кількість семінарських занять.

Історичний аспект. Слово і поняття «seminarium» (у перекладі «semen» з латинської значить «сім'я (для зачаття)») - означає розсада, розсадник, саджанець. Вперше в історії навчання, прообраз сучасного семінару був у вигляді діалогу, що зафіксовано в історичних давньогрецьких джерелах. У ті часи дійство називалося і мало форму симпозіуму. «Simposium» (із слів «sim» та «positio») у перекладі із грецької значить бенкет. Спільними у обох поняттях симпозіуму і семінару є установка, посадка, розсадник, причина. Але означені форми спілкування мають ще глибше спільне смислове значення – турбота про саджанець знань, розвиток пізнання [279].

Організації та якості їх проведення слід приділяти значну увагу, оскільки саме семінарські заняття значно підвищують мотивацію до навчання. Впровадження в педагогічний процес нових інноваційних технологій диктує необхідність зміни дидактичних та методологічних підходів при підготовці до їх проведення [279-281]. Наразі певна кількість педагогів, незважаючи на трансформації в навколишньому світі і впровадження новітніх технологій, переконані в тому, що навчати лікаря за допомогою дистанційних або електронних технологій взагалі неможливо. На їх думку, всупереч реальним змінам обличчя освітніх систем у всьому світі, підготовлювати лікаря можна лише біля ліжка хворої людини. Не можна не погодитись, що підготовлений таким чином лікар є результатом діяльності системи освіти відповідно до існуючих стандартів, що забезпечує формування відповідних професійних навичок та вмінь і професійно-соціальної компетентності [280]. Слід зауважити,

що майже всі викладачі системи післядипломної підготовки лікарів не мають ґрунтовної базової педагогічної освіти, тому вони прагнуть шляхом самоосвіти опанувати щонайповнішу інформацію щодо сучасного розуміння суто педагогічних понять – моделі, методів і стратегії навчання, методики і засобів викладання, критеріїв оцінювання знань, впровадження освітніх стандартів та контролюючих тестових програм. Новітні інформаційні технології служать інструментом у викладацькій діяльності педагога для передачі і засвоєння знань слухачами, зокрема і при проведенні семінарів. Необхідно завчасно інформувати слухачів про мету семінарського заняття, план та умови його проведення, перелік рекомендованої літератури для самостійного вивчення, що без сумніву має сприяти формуванню на базі отриманих знань певних професійних навиків та вмінь. Застосування новітніх технологій при проведенні семінарів сприяє більш ефективному передаванню знань тому, кого навчають. Щоб бути компетентним фахівцем, необхідно безперервно підвищувати рівень теоретичної підготовки та вдосконалювати практичні навички та вміння.

Семінари за змістом розподіляють на інформаційні, дослідницькі та контрольні. На семінарах лікарі можуть здійснювати поглиблене вивчення певного курсу, розділу, теми, причому, семінар за тематикою інформаційно може бути не пов'язаним з лекцією. *За формою проведення семінари можуть бути:* семінар-конференція, семінар-дискусія, семінар-колоквіум, семінар з клінічного розбору історії хвороби хворого, семінар-екскурсія, семінар з обговорення попередньо підготованих слухачами рефератів, семінар з обговорення контрольних робіт, семінар-конференція, семінар з обміну досвідом роботи, семінар-тренінг, семінар ділова гра, семінар-підсумок. Окремої уваги заслуговують *телесемінари*. Всі перераховані види семінарів повинні мати свою мету, форму організації, і методику проведення [279, 281].

Для проведення семінарів у системі післядипломного навчання ставлять такі вимоги. Семінар має мати чітко визначену мету і завдання, поєднувати інформаційне навантаження з дослідженням проблеми та елементи контролю, стимулювати слухачів до засвоєння матеріалу і підвищення своєї професійної

майстерності, активізувати слухачів до здобуття ґрунтовних і міцних знань, умінь та навичок, поєднувати індивідуальну та колективну роботу слухачів, забезпечувати тісну співпрацю викладача і слухачів, сприяти демократизації і об'єктивізації навчального процесу, підвищувати вимогливість до професійної та педагогічної діяльності викладача, поєднувати усталені стратегії і методи із новітніми технологіями [280].

До проведення семінарів ставлять певні вимоги щодо якості проведення, тематики, методичного плану. При складанні плану кожного семінарського заняття визначають його основну мету, структуру, зміст, методи, форми та прийоми заохочення слухачів до активної дискусії. Логічним завершенням семінару повинно бути підведення підсумків, оцінювання участі кожного слухача при його проведенні та формулювання загальних висновків із кола питань, що обговорювались.

Таким чином, лекція і семінар є незамінними елементами у функції систематизації і структурі всього масиву знань з будь-якої дисципліни та служать головною ланкою дидактичного циклу навчального процесу.

Семінар і лекція є ефективним методом інтерактивної передачі нової інформації, який дозволяє систематизувати власний накопичений досвід із новими знаннями, вміло їх аналізувати. Під час проведення лекцій і семінарів можливо відстежувати досвід інших слухачів, отримувати додаткову інформацію, аналізувати, моделювати ситуації, спільно шукати шляхи вирішення різних питань. Правильне використання матеріалів лекцій і семінарів сприяє кращому засвоєнню практичних навичок під час практичних занять і поглиблює загальний освітній рівень спеціалістів.